

ІСТОРИЯ ЕСТЕТИЧНОГО – ЛОГІКА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОЇ ЧУТТЄВОСТІ

Г. В. Савчин

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
Дрогобич, Україна
galina_savchin@mail.ru*

Виходячи із Ільєнківської тези про конкретність реалізації ідеалу в історії, у статті зазначається, що у вигляді ідеалу завжди оформлено образ конкретної мети діяльності людства на певному ступені його інтелектуального і морального розвитку. З цієї точки зору естетична діяльність, через опредмечення і розпредмечення змісту культури в процесі діяльності стає своєрідним дзеркалом, в якому людина отримує можливість споглядати свою власну сутність, цілісність своєї природи, єдність духовної і практичної основи свого існування на шляху до досконалості.

Аналізуючи концепцію А.Канарського, автор статті зосереджує увагу на дослідженні взаємозв'язку суспільних відносин, котрий здобуває своє теоретичне відображення (продовження) у взаємовідносенні понять «небайдуже» і «безпосередність», суть яких розкривається через діалектику понять «мета (ціль)» і «засіб». Таким чином, на основі аналізу своєрідності прояву потреб і цілей людини розкрито зміст естетичного як безпосередності (самоцільності) чуттєвого: естетичне пов'язане з розвитком міри (ступеня) чуттєвого вираження небайдужості людини до світу.

Автор статті підкреслює, що, беручи до уваги все різноманіття експериментів і практик у галузі мистецтва, пов'язаних з сенсорними особливостями людини, та теоретичний досвід з проблемами людської чуттєвості, виявляється проблемне поле – феномен синестезії. В умовах соціокультурної антропологічної кризи цей феномен постає як один із можливих шляхів інтеграції різних рівнів суспільної свідомості та самосвідомості людини. Саме синестезія допомагає об'єднати всі грані сприйняття та мислення, підсилює естетичне сприймання і наділяє художні образи особливою силою впливу.

Ключові слова: чуттєвість, естетичне, творча діяльність, мистецтво, синестезія.

HISTORY OF THE AESTHETIC NOTION – THE LOGIC OF THE DEVELOPMENT OF HUMAN SENSUALITY

G. Savchyn

*Drogobych Ivan Franko State University, Drogobych, Ukraine
galina_savchin@mail.ru*

Taking into account Ilyenkovskiy's thesis about concreteness of realization of an ideal in history, the article defines that an ideal always represents an image of particular goal of human activity on the definite stage of his intellectual and moral development. From this point of view aesthetic activity through subjectivation and dissubjectivation of the contents of culture in the process of activity is a specific mirror, in which a person gets a possibility to contemplate his own essence, his nature continuum, unity of spiritual and practical bases of his existence on the way to the perfection. Analyzing the conception of A.Kanarskiy, the author of the article focuses her attention on the investigation of correlation of public relations, which receives its theoretical reflection (continuation) in correlation of notions «caring» and «spontaneity», the essence of which is revealed through dialectics of notions «goal» and «means». On the basis of the analysis of peculiarity of manifestation of human needs and goals, the contents of aesthetics as spontaneity of sensuality has been revealed: aesthetic continuum is connected with the development of degree of sensual expression of a person's care about the world.

The author of the article points out that regarding all the variety of experiments and practices in the sphere of art, connected with sensory peculiarities of a person and theoretical experience in the problem of human sensuality, the problematic field is manifested -the phenomenon of synesthesia.

Under the conditions of sociocultural anthropological crisis this phenomenon becomes as one of the possible ways of integration of different levels of social consciousness and human self-consciousness. It is the synesthesia that helps to combine all the sides of perception and mentality, emphasizes aesthetic perceiving and imparts artistic image with particular force of influence.

Keywords: sensual, aesthetic, creative activities, art, synesthesia.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні людство в черговий раз стоїть на переломному рубежі свого розвитку. Глибокі принципові зміни відбулися практично у всіх сферах життєдіяльності людини. Внаслідок цього криза ХХ-ХХІ століття постає як криза самої людини у різних вимірах: у соціальному, культурному, антропологічному.

Логіка суспільно-історичного розвитку з неминучістю призводить до необхідності глибокого осмислення взаємодії людини з природою, суспільством і визначення ставлення людини до самої себе. Окреслити шляхи для подолання кризового стану неможливо без розуміння місця і значення всього попереднього матеріального і духовного досвіду людства, без осмислення *культури людської чуттєвості*. Саме в процесі духовно-практичного освоєння людиною навколишньої дійсності існує тісний взаємозв'язок між об'єктивною значимістю предмета, явищем, способом і характером емоційної реакції на дію цих предметів. А. С. Канарський справедливо зауважував, що «без осмислення культури людської чуттєвості неможливо правильно зрозуміти значення і сенс функціонування різних форм суспільної свідомості – науки, моралі, мистецтва, політики тощо» [8, 147].

Вперше в історії філософії Г. В. Ф. Гегелем чуттєво дана реальність була усвідомлена як продукт діяльності самої людини з історичної точки зору. У своїй філософській концепції Гегель підкреслював, що людина здійснює свою *духовну* діяльність всередині певної системи відносин з іншими людьми. В цьому акті *духовної обробки* чуттєво даних фактів сама людина діє як член суспільства. Те ж саме відбувається і в акті пізнання. В результаті Гегель підійшов до дослідження мислення як до особливої форми духовної діяльності суспільно-історичного суб'єкта, що керується законом «сходження від абстрактного до конкретного». Діалектика (принцип розвитку) і принцип історизму стали найважливішими досягненнями філософії Гегеля.

Проте Евальд Ільєнков розкритикував «ідеалістичну обмеженість» гегелівського розуміння «конкретності». Чуттєво-матеріальна праця, стверджував Е. Ільєнков, у німецького філософа постає як реалізація *духовних* прагнень суб'єкта. Чуттєво даний предмет в концепції Гегеля тлумачиться як продукт діяльності всієї сукупності інших людей, тим самим втрачаючи своє самостійне значення. Ільєнков Е. В. писав, що гегелівський підхід до проблеми абстрактного і конкретного – «ідеалістично абсолютизоване розуміння того факту, що чуттєво належний людині світ речей і явищ є не вічна, не історично дана самою природою реальність, яка пасивно відображена настільки ж неісторично тлумаченою (рос. – толкуемой) чуттєвістю, а передусім – продукт чуттєвої діяльності самої ж людини. При цьому сама чуттєво-практична діяльність розуміється Гегелем по суті ідеалістично, як діяльність, що опредмечує моральні, правові, релігійні, художні норми, самокорисливі інтереси або логічно здобуті істини» [4, 39].

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Е. В. Ільєнков зробив великий внесок у створення діалектико-логічної концепції мислення, в основі якої лежить принцип суперечності, сходження від абстрактного до конкретного, співвідношення історичного і логічного. У методологічному плані Ільєнков виходить за межі філософії Гегеля, прочитуючи її на матеріалістичних засадах, розкриваючи взаємозв'язок категорій «ідеал» і «ідеальне», які є відображенням зовнішнього світу у формах діяльності людини, у формах її свідомості та волі. Ідеальне проявляється через форми предметно-чуттєвої реальності як процес і результат *перетворення* матеріального світу. Евальд Ільєнков писав: «Ідеальне існує тільки в людині. Поза людини і крім неї жодного «ідеального» немає. Але людина при цьому розуміється не як окремий індивід разом з його мозком, а як реальна сукупність реальних людей, що разом здійснюють свою специфічно-людську діяльність, як «сукупність всіх суспільних відносин», що зав'язуються навколо одної загальної справи, навколо процесу суспільного виробництва їх життя» [5, 76].

Ільєнков Е. В. стверджував, що ідеал завжди конкретний і він реалізується в історії. З цієї точки зору будь-який досягнутий ступінь розвитку людства постає як частково реалізований ідеал людей, об'єднаних навколо ідеї. У вигляді ідеалу завжди оформляється образ конкретної мети діяльності людства на даному ступені його інтелектуального і морального розвитку, а в складі ідеалу ідеально представляються вирішеними головні, найбільш гострі і, остаточно назрілі, загальні протиріччя. Тому «ідеал виступає як активна, організуюча свідомість людей сила, яка об'єднує їх навколо вирішення цілком певних, конкретних, історично назрілих завдань» [1, 35].

Ільєнков вийшов за межі офіційного матеріалізму ХХ століття, який виявився не здатним понятійно висловити антропологічні складові історичного руху і тим самим «ліквідувати гегелівське – апологетично-ретроспективне – відношення до його результатів» [10, 169].

Розкриття загальних законів практично-духовного освоєння людиною дійсності можливо шляхом аналізу, осмислення природи і *сутності естетичного*, логіки розвитку цього феномена як необхідності, закономірності становлення людської культури. З цієї точки зору естетична діяльність, через опредмечення і розпредмечення змісту світу культури в процесі діяльності стає своєрідним дзеркалом, в якому людина отримує можливість споглядати свою власну сутність, цілісність своєї природи, єдність духовної і практичної основи свого існування на шляху до досконалості. А. Канарський справедливо стверджував, що «всьяке буття дається людині через мислення, свідомість, через логіку та історію їх розвитку. У рівній мірі і буття естетичного може бути виявлено і доведено не інакше як через живий рух людської чуттєвої практики» [8, 82].

Канарський А. С. здійснив в естетиці аналіз *діалектики естетичного процесу* як логіки (історії) розвитку людської чуттєвої діяльності. У своїй концепції він обґрунтував естетичне як теорію чуттєвого пізнання і сформулював теоретично обґрунтоване уявлення про естетичне як специфічно духовне, чуттєве ставлення людини до світу. Е. Ільєнков писав, що у Канарського А. «розуміння активності мистецтва тим самим доводиться до осмислення сутності людської сприйнятливості, живого руху культури, представленої як сукупність форм виробництва самої людини» [8, 4].

Канарський А. осмислив естетичний процес з позицій принципу співпадіння діалектики, логіки і теорії пізнання. Він стверджував, що «справжня діалектика естетичного – це природний історичний (і практичний) процес переходу об'єктивності чуттєвого явища в суб'єктивний стан, самопочуття людини, іншими словами, – своєрідне «до оформлення» буття естетичного до рівня його завершення в людському переживанні і утвердженні» [8, 8].

З метою розкриття змісту естетичного ставлення як чуттєвого А. С. Канарський аналізує взаємозв'язок суспільних відносин, приводячи їх до взаємовідношення понять «небайдуже» і «безпосередність», суть яких розкриває за допомогою понять «мета» і «засіб»: «... Безпосереднє є такий процес людської діяльності, мета якої своєрідно «переходить» на засіб, втілюється, згасає в ньому і тим самим пробуджує до життя те, що було в цієї мети» [8, 154]. Через таке розуміння взаємозв'язку цілі та засобу філософ розкриває суть феномену *естетичного ідеалу*, який є «безпосередністю мети життя людини як дійсної визначеності засобів її досягнення» [8, 187]. Співвідношення ідеалу і його засобів лежить в основі естетичних суперечностей між *прекрасним* і *потворним*, піднесеним і ницим, трагічним і комічним.

Мистецтво є художньо-образною формою вирішення естетичних суперечностей. У системі мистецтва естетичне і байдуже доведені до «зняття» суперечності на користь ідеалу, бо «якби таке «зняття» (і саме на користь ідеалу) не здійснювалося, то загубився б сам сенс існування мистецтва. З іншого боку, якби протиріччя між естетичним і байдужим завжди виявлялися реально вирішуваними, то на долю художника випало б просте копіювання дійсності» [8, 101]. Зрозуміти цю особливість мистецтва «означає зрозуміти не тільки своєрідність прекрасного або потворного, піднесеного або низького, на які воно спрямоване, але і своєрідність образу певного прийняття або неприйняття їх людиною» [8, 53].

Найважливішим є те, що у А. С. Канарського естетична теорія виходить за межі опозиції прекрасного і потворного, визначаючи внутрішню протилежність естетичного і байдужого як вихідну, яка логічно (і історично) розгортається у формі *морально-естетичного*. Тобто філософ доводить (підносить) чуттєво-естетичне до морально-етичної норми життя і діяльності людини, стверджуючи що «безпосередність морального, його само-цілісність об'єктивно зберігає значення естетичного і в певних межах вичерпує його до кінця» [9, 169].

Філософ дійшов висновку, що історія розвитку естетичної діяльності є логікою руху естетичної чуттєвості людини і одночасно способом осягнення естетичного.

Історичний рух естетичного процесу пов'язаний з етапами становлення *естетичних потреб людини*. Через аналіз багатства *потреб*, на основі яких формуються *цілі людини*, філософ обґрунтовує можливість суспільного утвердження людини. Естетичну ж чуттєвість він прямо пов'язував з реалізацією життєвих цілей, вважаючи її одним з проявів утвердження людини. Саме А. С. Канарський на основі аналізу своєрідності прояву потреб і цілей людини зумів розкрити

зміст естетичного як безпосередності (самоцільності) чуттєвого, показав, що естетичне пов'язане з розвитком міри (ступеня) *чуттєвого вираження небайдужості* людини до світу.

В естетичній концепції А. С. Канарського здійснено понятійно-категоріальне визначення *видавчої специфіки мистецтва*, розкрито становлення її як соціального поля культури. Адже саме на основі різноманітності форм естетичного впливу на особистість виникають види мистецтва. Кожен з цих видів внутрішньо містить, являє собою історично сформований естетичний ідеал і не зводиться до одного зображально-виразного матеріалу, оскільки є моментом чуттєвої культури людини, її внутрішньої здатності до *художнього перетворення* дійсності. Мистецтво визначається як історична форма самоздійснення людини, історично необхідна і історично обмежена.

Сьогодні особливого значення набуває діалектика сприймання та мислення як естетичний феномен. Оскільки «всьяке буття дається людині через мислення, свідомість, через логіку та історію їх розвитку. У рівній мірі і буття естетичного може бути виявлено і доведено не інакше як через живий рух людської чуттєвої практики» [8, 84]. Естетичне слід усвідомити як закономірний історичний процес переходу об'єктивності чуттєвого сприймання в суб'єктивність мислення. Теорію розвитку і логіку становлення феномену естетичного можливо осмислити лише як діалектику естетичного процесу.

Естетичне є необхідним компонентом творчого відображення дійсності. Відображаючи об'єктивну дійсність, естетичне втілює в собі об'єктивність та суб'єктивність, що є діалектичними моментами його форми існування. Творчість – цілеспрямована доцільна перетворююча діяльність людини. Особиста творча діяльність узгоджується з певною метою, що знімає в собі необхідність, знаходить форму ідеалу, що виступає найважливішою формою організації творчої діяльності, умовою свободи, суб'єктивним критерієм.

За допомогою мистецтва людина олюднеє себе, ідеально затверджує в духовній сфері. Протягом усієї історії розвитку мистецтво було і залишається способом духовного подолання, «зняття» естетичних протиріч, вирішенням «конфлікту» між естетичним і байдужим, прекрасним і потворним.

А. С. Канарський справедливо зауважував, що «без осмислення культури людської чуттєвості неможливо правильно зрозуміти значення та зміст функціонування різних форм суспільної свідомості – науки, моралі, мистецтва, політики і т.п.» [8, 147]. Саме тому, розв'язання соціокультурної антропологічної кризи XX-XXI століття можливе лише шляхом усвідомлення та спрямування потреб суспільства, а відповідно і цілей, на утвердження естетично сформованої особистості.

У сучасному постіндустріальному інформаційному суспільстві, сформувався новий тип суспільної свідомості, оцінки й сприйняття різних систем цінностей і естетичних смаків, новий образ мислення. Тотальність соціально-культурної антропологічної кризи виявила недостатність існуючих традиційних форм науки, освіти, моралі, релігії і культури. Разом із пошуком нових шляхів гостро відчувається потреба переосмислення відносин між знанням, пізнанням та творчістю, оскільки саме вони є яскравим виразником кризового стану суспільства. Необхідним стає філософський аналіз сучасної культури з погляду *взаємовпливу науки і мистецтва* через діалектику емоційно-естетичного (логіку формування поняття «краса», «прекрасне») та раціонально-логічного (логіку формування поняття "істина"). Тільки проаналізувавши закономірності естетичного освоєння дійсності в культурно-історичних умовах, можливо дати відповіді на актуальні питання.

В XX-XXI столітті, в епоху швидких змін форм і типів культури відбуваються трансформації систем естетичного сприйняття, що інтегрують різні рівні свідомості людини. В результаті мистецтво породило безліч синтетичних форм, у яких переплелися властивості різних видів: живопису, архітектури, літератури, музики, хореографії, театру. Ідея синтезу мистецтв, а від так і сутнісних сил людини, стає основоположною метою культури. Саме в таких трансфігураціях виявляється специфічність сучасного мистецтва, яке постає як сфера філософського сприйняття світу засобами візуалізації.

У наукових дослідженнях спостерігається відродження інтересу до людини, її свідомості, чуттєвості. Беручи до уваги все різноманіття експериментів і практик у галузі мистецтва, пов'язаних з сенсорними особливостями людини, та теоретичний досвід з проблеми людської чуттєвості виявляється проблемне поле, яке привертає увагу багатьох вчених. Мова йде про феномен *синестезії*. Адже, ключ до пояснення процесів сприймання та свідомості в цілому зна-

ходиться у розкритті цього феномену, що належить до числа найбільш загадкових і найменш вивчених явищ, пов'язаних з людським сприйняттям.

Синестезія – оригінальне відчуття, яке виникає внаслідок подразнення будь-якого органу чуття з одночасним відчуттям, що відповідає іншому органу чуття. Процес синестезії є «відображенням у свідомості, в психіці людини взаємозв'язків різномодальних характеристик предметів і явищ дійсності, тобто тих сторін і властивостей, які беруть участь, в своїй основі, безпосередньо в самому акті перцепції (сприйняття), що здійснюється комплексом різнорідних сенсорних систем – зором, слухом і т.д. Компонентами цих взаємозв'язків можуть виступати не тільки екстероцептивні відчуття (зовнішні почуття), а й внутрішні, інтероцептивні і проприоцептивні відчуття» [3].

Синестезія сприяє розкриттю думок і почуттів, підсилює емоційно-оцінне забарвлення художніх засобів. Вона є однією з ознак аксіологічного аспекту відображення дійсності. Акт творчості постає як прагнення розкрити зв'язок речей, художньо відтворити буття в його різноманітному і багатозначному звучанні.

Досліджуючи це явище, М. Л. Зайцева визначає, що істотними системними властивостями синестезії є реалізація у цьому феномені ідеї синтезу сенсорних можливостей людини, гносеологічна спрямованість ідей цілісного сприйняття та історизм, тобто залежність зміни синестезійних концепцій від соціокультурного контексту.

ВИСНОВКИ

Синестезія є невід'ємним елементом пізнання. В цьому процесі її роль полягає у поєднанні результатів чуттєвого пізнання дійсності. Цілком слушно Зайцева М. Л. визначає її як фундаментальну властивість сприйняття і мислення, яка сприяє гармонійному світосприйняттю [2]. Вивчення синестезії особливо актуальне сьогодні, оскільки, як зазначають дослідники, в умовах соціокультурної антропологічної кризи цей феномен постає як один із можливих шляхів інтеграції різних рівнів суспільної свідомості та самосвідомості людини. Саме синестезія допомагає об'єднати всі грані сприйняття та мислення, підсилює естетичне сприймання і наділяє художні образи особливою силою впливу. Зайцева М. Л., досліджуючи синестезію, зазначає, що мистецтво, засноване на синестезії, стане тим джерелом розвитку *особистісних якостей людини*, яке допоможе не тільки сприймати світ *цілісно*, але «розвине здатність вбирати в себе *духовно-моральний компонент мистецтва*, робити його основою власного життя» [2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большая Советская Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1972. – Т. 10: Ива - Италики. – 591 с.
2. Зайцева М. Л. Эстетическое восприятие, реализуемое в феномене синестезии: исторический и внеисторический подходы [Электронный ресурс] / М. Л. Зайцева. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/24_NTP_2009/Philosophia/49337.doc.htm
3. Зайцева М.Л. Синестетическое восприятие искусства [Электронный ресурс] / М. Л. Зайцева. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/16_NTP_2008/Matemathics/33900.doc.htm
4. Ильенков Э. В. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении / Э. В. Ильенков. – М. : РОССПЭН, 1997. – 468 с.
5. Ильенков Э. В. Искусство и коммунистический идеал / Э. В. Ильенков. – М. : Искусство, 1984. – 349 с.
6. Ильенков Э. В. К вопросу о природе мышления (на материалах анализа немецкой классической диалектики): автореф. дис. докт. филос. наук [Электронный ресурс] / Э. В. Ильенков. – Режим доступа: <http://www.hegel.ru/ilyenkov1.html>
7. Искусство и творческая активность масс / Л. Т. Левчук, С. Н. Шангин, А. С. Канарский, и др. – К. : Вища школа, 1985. – 200 с.
8. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса. Диалектика эстетического как теория чувственного познания / А. С. Канарский. – К. : Вища школа, 1979. – 216 с.
9. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса. Генезис чувственной культуры / А. С. Канарский. – К. : Вища школа, 1982. – 192 с.
10. Рыбин В. А. Ильенков и диалектический материализм / В. А. Рыбин // Свободная мысль. – 2008. – № 4. – С. 161–169.

REFERENCES

1. Bol'shaia Sovetskaia Entsiklopediia (1972) Moskva : Sovetskaia entsiklopediia, Tom 10 : Iva - Italiki.
2. Zaitseva, M. L. Esteticheskoe vospriatie, realizuemoie v fenomene sinestezii : istoricheskii i vneistoricheskii podkhody. The Access Mode : http://www.rusnauka.com/24_NTP_2009/Philosophia/49337.doc.htm
3. Zaitseva, M. L. Sinesteticheskoe vospriatie iskusstva. The Access Mode : http://www.rusnauka.com/16_NTP_2008/Matematics/33900.doc.htm
4. Il'enkov, E. V. (1997) Dialektika abstraktnogo i konkretnogo v nauchno-teoreticheskom mishlenii. Moskva : ROSSPEN.
5. Il'enkov, E. V. (1984) Iskusstvo i kommunisticheskii ideal. Moskva : Iskusstvo.
6. Il'enkov, E. V. K voprosu o prirode myshleniia (na materialakh analiza nemetskoii klassicheskoi dialektiki) : avtoreferat dissertatsii doktora filosofskikh nauk. The Access Mode : <http://www.hegel.ru/ilyenkov1.html>
7. Iskusstvo i tvorcheskaiia aktivnost' mass. (1985) Levchuk, L. T., Shangin, S. N., Kanarskii, A. S. Kiev : Vishcha shkola.
8. Kanarskii, A. S. (1979) Dialektika esteticheskogo protsessa. Dialektika esteticheskogo kak teoriia chuvstvennogo poznaniia. Kiev : Vishcha shkola.
9. Kanarskii, A. S. (1982) Dialektika esteticheskogo protsessa. Genezis chuvstvennoi kul'tury. Kiev : Vishcha shkola.
10. Rybin, V. A. (2008) Il'enkov i dialekticheskii materializm. Svobodnaia mysl', 4, 161–169.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2013 р.